

Κανονικότητα ίσον θάνατος

Jacob Blumenfeld

Μετάφραση: coghnorti

Τον Αύγουστο του 1944, ενώ στην Ευρώπη συνέβαιναν αποτρόπαιες φρικαλεότητες, ο Τέοντορ Αντόρνο έγραψε την παρακάτω παράγραφο, η οποία αργότερα συμπεριλήφθηκε στο έργο του *Minima Moralia*, σε μια ενότητα που έφερε τον τίτλο «Εκτός Βεληνεκούς».

Η σκέψη ότι μετά από αυτόν τον πόλεμο θα ήταν δυνατόν να συνεχιστεί η ζωή «κανονικά» και μάλιστα να «ανοικοδομηθεί» η κουλτούρα –λες και η ανοικοδόμηση της κουλτούρας δεν θα ήταν από μόνη της ήδη η άρνησή της–, είναι ηλίθια. Εκατομμύρια εβραίοι έχουν δολοφονηθεί, και αυτό μέλει να θεωρηθεί επεισόδιο και όχι η ίδια η καταστροφή. Τι περισσότερο περιμένει άραγε αυτή η κουλτούρα; Και αν έστω αναρίθμητοι έχουν καιρό να περιμένουν, θα μπορούσε κανείς να φανταστεί, ότι αυτό που συνέβη στην Ευρώπη, δεν θα έχει καμία συνέπεια, ότι η ποσότητα των θυμάτων δεν θα μετατραπεί σε μια νέα ποιότητα της συνολικής κοινωνίας, σε βαρβαρότητα; Όσο τα πράγματα βαδίζουν χέρι με χέρι, η καταστροφή διαιωνίζεται. Ας σκεφτεί κανείς και μόνο την εκδίκηση για τους δολοφονημένους. Αν φονευθούν άλλοι τόσοι από τους άλλους, η φρίκη θα γίνει θεσμός και το προκαπιταλιστικό σχήμα της βεντέτας, που από αμνημονεύτων χρόνων επικρατούσε μόνο σε απόκεντρες ορεινές περιοχές πια, θα επανεισαχθεί διευρυνόμενο, με ολόκληρα έθνη ως ανυποκειμενικά υποκείμενα. Αν ωστόσο δεν υπάρξει εκδίκηση για

τους νεκρούς και δοθεί χάρη, ο ατιμώρητος φασισμός θα αποσπάσει παρά ταύτα τη νίκη του, και αφού θα έχει δείξει μια φορά πόσο εύκολο είναι, αυτό θα συνεχισθεί αλλού. Η λογική της ιστορίας είναι τόσο καταστροφική όσο οι άνθρωποι που αυτή αναδεικνύει: Όπου κι αν ρέπει η βαρύτητά της, αναπαράγει το ισοδύναμο της προηγούμενης συμφοράς. Κανονικότητα ίσον θάνατος.¹

Πόσο λίγα άλλαξαν. Βρισκόμαστε στην Άνοιξη του 2020, και δεν φαίνεται φως στο τούνελ ως προς την πανδημία του covid-19. Με πάνω από 300.000 θανάτους παγκοσμίως, δισεκατομμύρια ανθρώπους σε καραντίνα και εκατομμύρια ανέργους, η λογική της ιστορίας βήμα-βήμα επαναλαμβάνεται, η καταστροφή διαιωνίζεται. Σαν να μην έφτανε η παντελώς προβλέψιμη βαρβαρότητα της τωρινής στιγμής, στην οποία μερικές ζωές λογαριάζονται ως πιο αναλώσιμες από άλλες, υπάρχει και η φρίκη που μέλλεται να έρθει – η επανερμηνεία της κρίσης που ζούμε τώρα ως μια ένδοξη μάχη ανάμεσα σε μια ενωμένη ανθρωπότητα και έναν επικίνδυνο ιό, μια στιγμή όπου όλοι μας συνασπιστήκαμε και θυσιαστήκαμε για το απώτερο καλό, για τον πολιτισμό, για τη μοίρα της ανθρωπότητας. Αυτή η εκ των υστέρων διαστρεβλωτική αναθεώρηση του παρόντος που πρόκειται να έρθει, θα καρφωθεί στα κεφάλια μας και στα κεφάλια των παιδιών

1. Theodor Adorno, *Minima Moralia*, Αλεξάνδρεια, 2000, σ. 127, τροποποιημένη μετάφραση.

μας και στα κεφάλια των παιδιών των παιδιών μας, μέχρι που δεν θα μείνουν άλλα κεφάλια για να καρφωθεί. Η τωρινή καταστροφή θα μείνει στη μνήμη ως η στιγμή κατά την οποία η ανθρωπότητα συμμαχισε, ακριβώς τη στιγμή που γινόταν κομμάτια. Αυτό το ψέμα δεν θα επιβληθεί μόνο από τα πάνω, αλλά θα εξυμνηθεί αυθόρμητα και με αγαλλίαση και από τα κάτω. Ποιος θέλει να ξαναζήσει το τραύμα του να γίνει αναλώσιμος; Ποιος θέλει να προχωρήσει σε μια διαδικασία επεξεργασίας του παρελθόντος όταν είναι πολύ πιο εύκολο να το επαναλάβει; Η διαγραφή της βαρβαρότητας που χαρακτήριζε την κανονικότητα πριν τον κορωνοϊό σύντομα θα ολοκληρωθεί. Πιο ευχάριστη, πιο ικανοποιητική, πιο καθαρική είναι η νοσταλγία για μια εποχή που δεν υπήρξε και δεν θα υπάρξει ποτέ, μια εποχή της ειρηνικής φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης στην οποία οι αγορές λειτουργούσαν με αποτελεσματικότητα και τα κράτη κυβερνιούνταν με νομιμότητα. Η πανδημία δεν αλλάζει τίποτα – δεν προσφέρει καθοδήγηση, διδάγματα, ηθική. Πιστεύουμε μήπως ότι τα στρατόπεδα συγκέντρωσης ήταν σχολεία ηθικής; Η γκριζα ζώνη της ακραίας ηθικής αμφισημίας στην οποία αναφέρεται ο Πρίμο Λέβι δεν περιορίστηκε εντός των τειχών του Άουσβιτς, αλλά διαδόθηκε στην ίδια την υφή της σύγχρονης ζωής, θολώνοντας κάθε πιθανό προσανατολισμό προς το ορθό πράττειν σε έναν λάθος κόσμο. Ποιος ξέρει τι ακατανόμαστες βλάβες προκαλεί ο οποιοσδήποτε απλώς προσπαθώντας να τα βγάλει πέρα. Η αγορά αποστειρώνει κάθε αλληλεπίδραση, προσφέρει ατιμωρησία για όλους. Όμως ανάμεσα σε όσους βούλιαξαν και όσους σώθηκαν, η στάθμη της επιφάνειας της θάλασσας ανεβαίνει συνεχώς.

Η βαρβαρότητα της εποχής μας δεν εμφανίζεται μόνο στις εκκλήσεις για επιστροφή στην κανονικότητα, που ισούται,

όπως πάντα, με τον θάνατο, αλλά στην ίδια την επίγνωση πως ό,τι έχουμε να αναμένουμε εξαντλείται σε αυτή την πολυθρύλητη επιστροφή. Δεν υπάρχει τίποτα εμπρός μας και τίποτα πίσω μας· υπάρχει μόνο ένας διάδρομος τρεξίματος με μια οθόνη αφής για να επιλέγουμε τον ρυθμό της εξάντλησής μας. Πιο γρήγορα; Πιο ανηφορικά; Πιο έντονα; Ό,τι κι αν επιλέγουμε, έχουμε ήδη επιλεγεί, έχουμε ήδη δημιουργηθεί κατ'εικόνα του ενός αληθούς θεού, του θεού της οικονομίας.

Κάποιοι πανικοβάλλονται, κάποιοι εργάζονται, κάποιοι μελετούν, κάποιοι φτιάχνουν σπιτικό ψωμί, κάποιοι στήνουν μια ζωή στις ρωγμές ενός κλειδαμπαρωμένου παρόντος. Τα σύνορα κλείνουν, οι εφοδιαστικές αλυσίδες βρίσκονται σε χαοτική κατάσταση, οι εργάτες είναι διαιρεμένοι μεταξύ τους, οι περαστικοί αποφεύγουν αλλήλους ως δυνητικές πηγές μετάδοσης. Όλοι αποτελούν απειλή, κάθε πρόσωπο και μόλυνση, κάθε σταγονίδιο και μέσο μετάδοσης. Οι κεντρικές τράπεζες τυπώνουν χρήμα που τείνει στο άπειρο, νόμοι αναστέλλονται στο όνομα του Νόμου, όλοι θέλουν να ξεφύγουν, όμως δεν υπάρχει πουθενά να πάμε, πουθενά να κρυφτούμε. Αν πας να τρέξεις, θα πέσεις. Αν πας στη δουλειά, θα πεθάνεις. Οι συνομοσίες διαδίδονται αριστερά και δεξιά – γιατί να ξυπνήσει κανείς από τον δογματικό του λήθαργο όταν τα όνειρα είναι τόσο ωραία;

Οι εκκλήσεις για το άνοιγμα της οικονομίας παρά τους σοβαρούς κινδύνους για τη ζωή δεν αποτελούν απλώς ανορθολογικά ξεσπάσματα κορωνο-σκεπτικιστών που λατρεύουν την ενόρμηση του θανάτου. Είναι αυθεντικές εκφράσεις μιας συλλογικής επιθυμίας για θυσία προς όφελος της αφαίρεσης που δίνει ζωή σε όλους, του ανυποκειμενικού υποκειμένου του κόσμου μας, της μόνης πραγματικής κοινότητας που

μας έχει απομείνει σε αυτόν τον εκτεθειμένο στον κίνδυνο πλανήτη – της κοινότητας του κεφαλαίου. Δεν είναι οι άνθρωποι που σου δίνουν δουλειά, που πληρώνουν τους λογαριασμούς σου, που σε διδάσκουν – είναι το απαλό χέρι του κεφαλαίου. Δεν υπάρχουν πια προφήτες, δεν υπάρχουν πια εκφραστές του θείου με ανθρώπινη φτιαζιά – όμως υπάρχει μια φωνή που ομιλεί μέσω ημών, μια φωνή που μας οδηγεί, ακόμα και στα πιο εσωτέρα στρώματα της ψυχής μας. Αυτή η φωνή της συνείδησης δεν είναι ο θεός, το υπερεγώ ή ο πατέρας – είναι τα ακρωτηριασμένα ουρλιαχτά από τα δισεκατομμύρια σήματα των τιμών που λένε στις νευρικές μας συνάψεις πότε να ενεργοποιηθούν. Δεν γίνεται να το πούμε αυτό ταύτιση με τον επιτιθέμενο – ο επιτιθέμενος είναι η ίδια η κανονικότητα.

Είτε με προσωπίδες είτε με μάσκες για τον κορωνοϊό, δεν υπάρχει τίποτα κάτω από τη μάσκα. Τα μάτια στον καθρέφτη δεν είναι τα μάτια σου, οι λέξεις στο στόμα σου δεν είναι δικές σου λέξεις. Δεν γίνεται να έρθουμε πρόσωπο με πρόσωπο με την οικονομία και να την αντιμετωπίσουμε, γιατί το πρόσωπο όλων μας είναι η οικονομία. Το κεφάλαιο ομιλεί μέσω ημών όχι σαν τον εργαστίμυθο και την κούκλα του, αλλά σαν τον ηθοποιό και το σενάριο. Κάθε επιτέλεση είναι μοναδική, όμως μόνο επειδή όλες οι λέξεις είναι ίδιες. Η ελευθερία επιλογής του τρόπου με τον οποίον παίζουμε τον ρόλο μας είναι ένα δικαίωμα που κατακτήθηκε με σκληρούς αγώνες, και αν το θέλουν πίσω θα το πάρουν μόνο μέσα από τα κρύα, νεκρά χέρια μας. Να προσπαθήσουμε να απελευθερωθούμε από την κατάσταση ομηρίας που επιβάλλει η εργασία θα ήταν τρέλα: πώς να απαντήσει κανείς αρνητικά σε μια ερώτηση που δεν μπορεί καν να διατυπώσει; Σε έναν τρελό κόσμο, λίγη τρέλα μπορεί και να αποτελεί ένδειξη ψυχικής υγείας.

Το ανθρώπινο είδος, επί του παρόντος τρελό, θα πρέπει να χρησιμοποιήσει την τρέλα του σαν μια υπερδύναμη, αν θέλει να ξεφύγει από το δωμάτιο πανικού του κεφαλαίου. Το σπάσιμο του συντακτικού της επιβίωσης είναι τρέλα όταν γίνεται κατά μόνας. Όταν γίνεται από κοινού είναι απελευθέρωση. Όμως το άλμα προς την άβυσσο της συλλογικής δράσης δεν θα προκύψει από μια πανδημία ή κάποιο άλλο εξωτερικό σοκ, εκτός και αν είναι το σοκ του να δούμε τους εαυτούς μας ως εξωτερικότητα σε ό,τι ονομάζεται «business as usual».

Η πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο δεν συνεπάγεται απλώς μια αναδιαμόρφωση της εργασιακής διαδικασίας, αλλά και την αντικατάσταση της ίδιας της ψυχής. Ίσως και να αποτελεί βελτίωση ως προς την ελαττωματική που είχαμε πρωτότερα, όπως και να 'χει πάντως είναι χωρίς αμφιβολία ώρα για ρεγουλάρισμα. Όμως όλα τα μαγαζιά είναι κλειστά, όλοι οι αγώνες του παρελθόντος χαμένοι. Νέοι αγώνες εμφανίζονται: απεργίες ενοικίου, άγριες απεργίες, αιφνιδιαστικές απεργίες, σκόπιμη επιβράδυνση της εργασίας – θαρραλέες δράσεις συλλογικής αυτοάμυνας ενάντια στις επιθέσεις στις δυνατότητες επιβίωσης. Όμως πόσο εφικτό είναι να μεταμορφωθεί κανείς από αυτόν που υφίσταται την άρνηση σε εκείνον που την πράττει, από αυτόν που απαλλοτριώνεται σε εκείνον που απαλλοτριώνει, σε τέτοιους καιρούς απόλυτης περιχαράκωσης; Κάποιοι ιστορικοί γρίφοι λύνονται μόνο στην πράξη.

Η εξάντληση αρχίζει να συσσωρεύεται καθώς το σπίτι γίνεται χώρος εργασίας και παιδικός σταθμός και μπαρ και τουαλέτα, όπου το μέσα και το έξω, η μέρα και η νύχτα, ο ελεύθερος χρόνος και η εργασία χάνουν το νόημά τους. Ακόμα και τις λέξεις που γράφω τώρα τις παίρνω από σημειώσεις που κράτησα στα κενά της εναλλαγής

ανάμεσα σε δουλειά και οικογένεια, οικογένεια και δουλειά, μέχρι που τίποτα δεν μένει στο τέλος της ημέρας εκτός από ένα δέος ως προς το γεγονός ότι η ζωή, παρόλα τα εμπόδια, συνεχίζεται. Τηλεσυνεδριάσεις, τηλεμαθήματα, τηλεφίλοι, τηλεπροσευχές, τηλεπιώματα μπροστά στην οθόνη μόνος μαζί με άλλους που πίνουν μόνιμα μαζί με άλλους. Τα επιτραπέζια παιχνίδια μαζεύονται σωρός, παίζουμε Pandemic για να ξεφύγουμε από την πανδημία. Έχω σώσει τον κόσμο τόσες πολλές φορές που τώρα διασκεδάω περισσότερο προσπαθώντας να τον καταστρέψω, μόνο που αυτό μου θυμίζει υπερβολικά ό,τι ζω. Οι τάσεις φυγής είναι αναγκαιότητα σε έναν κόσμο χωρίς διαφυγή, όπως η θρησκεία σε έναν κόσμο χωρίς δικαιοσύνη.

Είναι αυτή η κατάσταση έκτακτης ανάγκης που περιμέναμε; Εκείνη που θα μας αφυπνίσει και θα μας βάλει στον σωστό δρόμο προς τη σοσιαλδημοκρατία, την κλιματική δικαιοσύνη, τα ανθρώπινα δικαιώματα, ένα μέλλον ευοίωνο, με μια λέξη, προς την πρόοδο; Η πανδημία έχει ήδη ξεδιπλωθεί, ξέρουμε τι θα συμβεί. Η κρίση δεν θα διαρρήξει τον καπιταλισμό. Δεν θα οδηγήσει στον σοσιαλισμό. Δεν θα επιλύσει την κλιματική αλλαγή. Δεν θα δώσει στους ανθρώπους υψηλότερους μισθούς, περισσότερα σωματεία, λιγότερες ώρες δουλειάς, περισσότερη ασφάλεια, καλύτερες δουλειές. Δεν θα οδηγήσει στο καθολικό εγγυημένο εισόδημα, στη δωρεάν στέγαση, στα δωρεάν κολλέγια ή στη διαγραφή των χρεών. Δεν θα οδηγήσει σε μια οικονομικά ανεκτική στέγαση ή σε περισσότερες δημόσιες υποδομές. Ίσως μια νέα υποκειμενικότητα να αναδυθεί μαζί με μια νέα ηθική, μια νέα *corona moralia*, όπου η πορεία από τη νόσο στην υγεία θα είναι ο δρόμος προς την εξιλέωση. Σε μια ενότητα του έργου *Minima Moralia* που φέρει τον τίτλο «Υγεία προς

Θάνατο»², ο Αντόρνο επιβεβαιώνει εκ νέου τον νοσηρό χαρακτήρα της κανονικότητας υπό την εξουσία της οικονομίας:

Αν ήταν εφικτό ένα είδος ψυχανάλυσης των αρχέτυπων της σημερινής κουλτούρας, αν η απόλυτη επικυριαρχία της οικονομίας δεν αποδείκνυε γελοία κάθε προσπάθεια ερμηνείας των συνθηκών μέσα από την ψυχική ζωή των θυμάτων της και αν οι ίδιοι οι ψυχαναλυτές δεν είχαν δώσει προ πολλού όρκο πίστης σε αυτές τις συνθήκες, μια τέτοια διερεύνηση θα έπρεπε να κάνει σαφές, ότι η αρρώστια της εποχής έγκειται ακριβώς στην κανονικότητα.³

Αυτή η πολυπόθητη κανονικότητα θα έρθει ξανά, όμως θα είναι μια κανονικότητα τόσο νοσηρή όσο και πριν. Σοσιαλισμός καταστροφής, κορωνο-κεϋνσιανισμός, μεταλλαγμένος νεοφιλελευθερισμός, κρατικός καπιταλισμός, κορωνο-κομμουνισμός – ναι, παρακαλώ! Ο καπιταλισμός θα προσαρμοστεί στον COVID, και δεν θα είμαστε πιο κοντά ούτε στο τέλος του ενός ούτε στο τέλος του άλλου. Ίσως να υποφέρουμε από ένα νέο στάδιο της καπιταλιστικής αντιπαγκοσμιοποίησης, μια στιγμή της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης, κατά την οποία κάνει την εμφάνισή της μια πλανητική κυρίαρχη δύναμη που έχει ικανότητα να κηρύττει την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης και να αποφασίζει για την κατάσταση εξαίρεσης στο όνομα της σωτηρίας όλων. Σήκω, ω Λεβιάθαν του κορωνοϊού, και οδηγήσέ μας στη γη της επαγγελίας! Αλίμονο όμως, ούτε καν η κόλαση δεν πρόκειται να

2. (σ.τ.μ) *Health unto Death*. Ο γερμανικός τίτλος, *Gesundheit zum Tode*, αποτελεί αναφορά στο χαιντεγκεριανό *Sein zum Tode* (Είναι-προς-θάνατον), συνεπώς τροποποιούμε την ελληνική μετάφραση («Θανάσιμη υγεία») της έκδοσης της Αλεξάνδρειας αντίστοιχα.

3. Ό.π. σ. 13, τροποποιημένη μετάφραση.

έρθει. Και σαν να μην έφταναν όλα αυτά, ο νεοφιλελευθερισμός δεν πρόκειται να πεθάνει, όπως δεν πεθαίνει ο Κίσιγκερ και η βασίλισσα της Αγγλίας. Καθώς τα πτώματα συσσωρεύονται, τα δικαιώματα της ατομικής ιδιοκτησίας μολύνουν κάθε κοινωνική σχέση και οι αγορές συνεχίζουν να προτάσσονται ως η λύση για κάθε ζήτημα για το οποίο δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ο εγκλεισμός. Η εργασιακή δύναμη έχει πάψει να είναι οτιδήποτε άλλο πέρα από ένας απομονωμένος μηχανισμός παροχής αξίας. Το μόνο θετικό είναι ότι ίσως σήμερα να είναι πιο εύκολο να κλείσουμε εντελώς τη βάνια παρά να διορθώσουμε κάθε επιμέρους κομμάτι.

Η πανδημία καθιστά με βάνανσο τρόπο προφανές ότι οι άνθρωποι δεν είναι κάτι διαχωρισμένο από τη φύση· δεν είναι οι κυρίαρχοί της, ούτε καν οι συνεργάτες της. Η αναγνώριση της αργής βίας που προκαλεί το μεταβολικό χάσμα ανάμεσα στο κεφάλαιο και τους όρους ύπαρξης του δεν έχει αλλάξει ακόμα τις προτεραιότητες της παραγωγής προς μια πιο βιώσιμη συνύπαρξη με το οικολογικό της θεμέλιο. Καλύτερα να τελειώσει ένας κόσμος που δεν υπάρχει ακόμα, παρά να σωθεί ένας κόσμος που δεν έχει πεθάνει ακόμα. Το μέλλον μάς κοιτά στα μάτια με τρόπο την ώρα που εμείς κοιτάμε το παρελθόν με περηφάνια.

Υπάρχει μια ευρέως γνωστή διάκριση στην κλιματική πολιτική ανάμεσα στον μετριάσμο και την προσαρμογή. Ο μεν μετριάσμος ορίζεται ως η απόπειρα άμεσου περιορισμού των αιτιών της υπερθέρμανσης του πλανήτη μέσα από τη μείωση των πηγών [διοξειδίου του] άνθρακα και τη μεγέθυνση των δεξαμενών απορρόφησης [διοξειδίου του] άνθρακα, η δε προσαρμογή είναι η πρακτική επανασχεδιασμού και επαναδημιουργίας του κόσμου μας, έτσι ώστε να μπορεί να ανταπεξέλθει καλύτερα στις μελλο-

ντικές καταστροφές που έχουμε εξαπολύσει εναντίον μας. Χωρίς τον μετριάσμο, η κλιματική αλλαγή σύντομα θα κάνει τον πλανήτη αβίωτο για τη μεγάλη πλειονότητα των μορφών ζωής· χωρίς την προσαρμογή, οι ευπαθείς πληθυσμοί δεν θα είναι παρά κρέας για τα κανόνια των ατέλειωτων κυμάτων καύσωνα, των πλημμυρών, των πυρκαγιών και των ξηρασιών. Καθώς ο πλανητικός μετριάσμος των αερίων που σχετίζονται με το φαινόμενο του θερμοκηπίου έχει αποτύχει πλήρως, κινούμαστε σήμερα προς ένα στάδιο επιλεκτικής προσαρμογής. Με την πανδημία, η προσαρμογή αποτελεί, περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, τον κανόνα. Προσαρμογή στα βάσανα, προσαρμογή στην ανεργία, προσαρμογή στην απομόνωση, προσαρμογή στον φόβο, προσαρμογή στον θάνατο, προσαρμογή στην κανονικότητα. Δεν υπάρχει κουλτούρα για να την ξαναφτιάξουμε μετά από αυτό, διότι αυτό θα σήμαινε ότι υπήρχε κουλτούρα πριν από αυτό. Έχουμε πάρει προ πολλού τον δρόμο για την κόλαση, πιστεύει κανείς στ' αλήθεια ότι θα μπορούσαμε τώρα να αλλάξουμε πορεία;

Ιούνιος 2020